

เมื่อดูจากประวัติพัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์ ทุกชาติพันธุ์ เราคงต้องยอมรับว่า บรรพชนเหล่านั้น ล้วนเคารพบูชากราบไหว้สัญลักษณ์เพศมาแล้วทั้งนั้น โดยอาศัยหลักฐานทาง โบราณคดีที่ค้นพบแทบทุกมุมโลก แม้ในปัจจุบัน ก็ยังพบเห็นการเคารพสัญลักษณ์เพศอยู่ในหลาย ๓ วัฒนธรรม

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อทราบความเป็นมาของการนับถือสัญลักษณ์เพศชาย ในภาคอีสาน ความหมาย บริบททางสังคม และวัฒนธรรมอันที่จะเอื้ออำนวยต่อการปรากฏขึ้นของ สัญลักษณ์เพศ ตลอดถึงภาพสะท้อนของสังคมจากสัญลักษณ์เพศชาย

ในส่วนของการหาข้อมูลนั้น ได้ศึกษาทั้งจากเอกสาร และเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งผู้ ศึกษาได้เลือกลงพื้นที่ 3 แห่ง ในภาคอีสาน โดยการสัมภาษณ์ สอนถามและการสังเกตการณ์ แล้ว นำมาวิเคราะห์ตามแนวคิด binary opposition ของ Claude Levi-Strauss

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของการนับถือสัญลักษณ์เพศในประเทศไทยโดยอาศัย หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี พบหลักฐานอยู่ 2 กระแส คือ

1. พบหลักฐานการนับถือสัญลักษณ์เพศ ในสมัยบ้านเชียง โบราณ โดยพบสัญลักษณ์เพศ ชายจำหลักด้วยเขาสัตว์ ในหลุมศพของผู้หญิง ที่บ้านเชียง จ.อุดรธานี และพบสัญลักษณ์เพศหญิง จำหลักด้วยหินในหลุมศพของผู้ชาย ที่บ้านโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้ ยังพบสัญลักษณ์ เพศชาย-หญิง อยู่ในรูปของลายภาชนะดินเผา ที่บ้านเชียง อุดรธานี เป็นต้น
2. หลักฐานการนับถือสัญลักษณ์เพศที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูนิกายไศวะ ซึ่งแพร่ เข้ามาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้ในอดีต เช่น อาณาจักรพูนิน (พุทธศตวรรษที่ 6-12) อาณาจักรเจนละ (พุทธศตวรรษที่ 11-14) อาณาจักรเขมรพระนคร (พุทธ ศตวรรษที่ 14-20) ซึ่งในช่วงที่อาณาจักรเหล่านี้เจริญรุ่งเรือง ก็ได้แพร่อิทธิพล มายังแถบภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้ามเหศวรธรรมัน แห่งอาณาจักร เจนละ ที่พระองค์ได้ประกาศตั้งลัทธิเทวราชชั้น และพระองค์มักจะสร้างคิวลิงค์เป็นเครื่องหมาย แห่งชัยชนะ ที่มีต่ออาณาจักรอื่น ๆ

นอกจากนั้น ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวนิกายยังแพร่เข้ามาเจริญรุ่งเรือง ในอาณาจักร และเมืองที่สำคัญในเขตประเทศไทย เช่น เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์, เมืองศรีวิไลยะปุระ จ.ปราจีนบุรี, เมืองนิมาย, อาณาจักรศรีจนาศะ (พุทธศตวรรษที่ 15-16) อยู่แถบที่ราบสูงโคราช และอาณาจักรละโว้ปุระ (พุทธศตวรรษที่ 18-19) เป็นต้น

จากหลักฐานทางโบราณคดี ที่แสดงถึงการเคารพศิวลึงค์ ในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวนิกาย ที่ค้นพบในประเทศไทย มีทั้งศิลาจารึก และศิวลึงค์ศิลา เป็นจำนวนมาก กระจายอยู่ตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย

หลังจากที่อาณาจักรเหล่านี้ล่มสลายไป การนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวนิกาย ก็ค่อย ๆ เลือนคลายลง ทั้งนี้เนื่องจากว่า ในอดีตการนับถือศาสนาพราหมณ์ มักจะจำกัดอยู่แต่ในราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาที่เข้าถึงประชาชนได้มากกว่าก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม การนับถือศาสนาพราหมณ์ ก็ยังคงมีอยู่ในราชสำนักควบคู่ไปกับการนับถือพระพุทธศาสนา

อิทธิพลของศาสนาฮินดูในภาคอีสานนั้น นอกจากจะพบหลักฐานการที่เป็นโบราณคดี ทั้งสถาปัตยกรรม ศิวลึงค์ศิลา และจารึกต่าง ๆ เป็นต้นแล้ว ยังพบอิทธิพลของศาสนาฮินดูในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เช่น พระลักพระราม สุริยวงศ์ และแม่แตในนิทานเรื่องขุนบรม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูนิกายไศวะ แต่การนับถือสัญลักษณ์เพศในภาคอีสานนั้น ค่อนข้างจะแตกต่างจากการนับถือสัญลักษณ์เพศในศาสนาฮินดู คือ ในขณะที่ศาสนาฮินดูนิกายไศวะนับถือสัญลักษณ์เพศชาย (ศิวลึงค์) หญิง (อุมาลิงค์/โยนี) เป็นสัญลักษณ์แทนพระศิวะ และพระอุมามูเป็นผู้เป็นเจ้า แต่ชาวอีสานกลับใช้สัญลักษณ์เพศชายเป็นเพียงเครื่องสักการะผู้เจ้าแม่ต่าง ๆ ที่เป็นเช่นนั้น เพราะปัจจัย 3 ประการ คือ ประการแรก ศาสนาฮินดูนิกายไศวะที่เคยเจริญรุ่งเรือง ในอาณาจักรแถบนั้น แพร่หลายเฉพาะในราชสำนัก เมื่ออาณาจักรเหล่านั้นล่มสลายลง ศาสนาฮินดูนิกายไศวะจึงเลือนคลายตามลงไปด้วย ประการที่สอง อิทธิพลจากการนับถือพระพุทธศาสนาที่ปฏิเสธเรื่องเพศทำให้ชาวอีสานกระตือรือร้นในการที่จะเคารพบูชาสัญลักษณ์เพศ และประการสุดท้าย คือ อิทธิพลการนับถือผู้เจ้าแม่ในท้องถิ่น ทำให้สัญลักษณ์เพศชายมีฐานะเป็นเพียงเครื่องสักการะของผู้เจ้าแม่เท่านั้น นอกจากนี้ การที่ชาวอีสานปัจจุบัน เป็นผู้ที่อพยพ

โยกย้ายมาจากที่อื่น ทำให้อิทธิพลที่ได้รับจากศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นไปอย่างผิวเผิน ความเชื่อเรื่องที่ว่าสัญลักษณ์เพศเป็นสัญลักษณ์แทนพระผู้เป็นเจ้า จึงไม่ค่อยปรากฏในภาคอีสานปัจจุบัน

ปัจจุบัน ในประเทศไทยโดยเฉพาะในภาคอีสาน พบประเพณีหลายอย่างที่แสดงถึงการนับถือสัญลักษณ์เพศ คือ

1. พบการใช้สัญลักษณ์เพศในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เช่น พิธีห่มขี้ไฟ, พิธีแพ้นางแมว, พิธีปั้นเมฆ, พระราชพิธีพืชมงคล, บุญพระเวส(เทศน์มหาชาติ), และพิธีห่มผ้าตาโขน เป็นต้น
2. พบการใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องบูชา และป้องกันผี เช่น ป้องกันผีแม่ชื้อไม่ให้มาทำร้ายเด็ก, ป้องกันผีหญิง-ชายที่ตายก่อนมีสามี-ภรรยา ไม่ให้มาทำร้ายผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่, ป้องกันผีร้ายต่าง ๆ ไม่ให้เข้ามาในบ้านเรือน และป้องกันผีแม่หม้ายไม่ให้มาทำร้ายชายหนุ่มในกรณีไหลตาย เป็นต้น
3. พบการใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องรางของขลังซึ่งมีใช้แพร่หลาย ไม่นับเครื่องรางของขลังประเภทอื่น ๆ

นอกจากข้อมูลทางเอกสาร และข่าวคราวต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วผู้ศึกษายังได้ออกเก็บข้อมูลสนามเพื่อให้เห็นสภาพการณ์ และความเชื่อที่แท้จริงในการใช้สัญลักษณ์เพศด้วย อันจะเป็นเครื่องสนับสนุนเพิ่มเติมจากข้อมูลทางเอกสาร 3 แห่ง คือ

1. บ้านพรหมราช ต.คูม อ.ปทุมธานี จ.นครราชสีมา มีการใช้สัญลักษณ์เพศชายโดยสัมพันธ์กับความเชื่อในผียายแก้ว และผีพ่อเฒ่าไรดิงซึ่งเป็นผีเจ้าพ่อเจ้าแม่ในท้องถิ่น และใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่อง"ควด"(เช่น) ผียายแก้ว
2. เขตเทศบาลเมืองยโสธร ต.ในเมือง จ.ยโสธร มีการใช้สัญลักษณ์เพศชายเป็นเครื่องสักการะผีเจ้าแม่สองนาง/เจ้าแม่สองนางพี่น้อง และมีการใช้ในพิธีห่มขี้ไฟ
3. บ้านคกเลาเหนือ ต.บุษมี อ.เชียงคาน จ.เลย มีความเชื่อในสัญลักษณ์เพศชายในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยมีหินขนาดใหญ่ 2 ก้อน มีรูปร่างคล้ายอวัยวะเพศชาย ซึ่งชาวบ้านเรียกหินทั้ง 2 ก้อนนี้ว่า"เจ้าพ่อปลัดขิก" นอกจากนั้น ยังพบการนำเอาสัญลักษณ์เพศมาร่วมขบวนแห่กันที่ทลอม ในบุญผะเหวด(พระเวส/เทศน์มหาชาติ) อีกด้วย

การใช้สัญลักษณ์เพศ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กล่าวมานั้น พบว่า เป็นการใช้ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมคือ สถาปัตยกรรมที่มักประสบกับความแห้งแล้งเสมอมา อาชีพการเกษตรที่ต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ การแต่งกายและความรู้สึกต่อเรื่องเพศว่าเป็นของธรรมดา รวมทั้งอิทธิพลจากศาสนาฮินดูนิกายไศวะที่เคยเจริญรุ่งเรือง ในดินแดนแถบนี้ในอดีต

เมื่อนิยามมาถึงช่วงเวลาของการใช้สัญลักษณ์เพศแล้ว พบว่ามักมีการนำสัญลักษณ์เพศมาใช้ในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์ เช่น ฝนแล้ง โรคภัยรบกวน หนาวกลัวฤดูผีปีศาจ เป็นต้น

เมื่อสรุปถึงลักษณะการนับถือสัญลักษณ์เพศในภาคอีสานแล้ว พบว่า มีการนับถือใน 3 ลักษณะ คือ ใช้เป็นเครื่องประกอบในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ใช้เป็นเครื่องบูชาผี และเป็นสิ่งเคารพนับถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวมันเอง

การใช้สัญลักษณ์เป็นเครื่องบูชาผีนั้น พบว่ามีผีอยู่ 2 ระดับ คือผีฟ้าผีดิน และผีที่อาศัยอยู่บนโลกมนุษย์ ซึ่งส่วนมากจะเป็นผีเจ้าแม่ต่าง ๆ เช่น ผียายแก้ว ผียายเพี้ย ผีเจ้าแม่สองนาง เจ้าแม่สองนางพี่น้อง ผีแม่ก้อ ผีหญิงชายที่ตายก่อนมีสามีภรรยา และแม่กระตังผีแม่หม้าย

ในด้านความหมาย พบว่า สัญลักษณ์เพศที่ปรากฏในภาคอีสานนั้น มีความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึงความบันเทิงใจทั้งของผีและมนุษย์โดยเรียกสัญลักษณ์เพศชายว่า "ของพึงใจ" หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของชีวิต และพืชผล และหมายถึงการสร้าง เป็นต้น และเมื่อคุณถึงบริบทของการใช้สัญลักษณ์เพศเหล่านั้น มาผนวกกับความหมายของสัญลักษณ์เพศแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า สัญลักษณ์เพศเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ในภาวะของความแห้งแล้ง เป็นสัญลักษณ์ของความเป็น ในภาวะที่สื่อถึงวิกฤตการณ์แห่งความตาย (เช่น ไทลตาย) เป็นสัญลักษณ์แห่งการสร้าง ในภาวะของการทำลาย และเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับผี หรืออำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ

จากที่กล่าวมา การใช้สัญลักษณ์เพศในพิธีกรรมต่าง ๆ แม้ว่าจะเป็นการใช้เพื่อบูชาผีฟ้า แต่จุดมุ่งหมายก็คือความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน ในขณะเดียวกัน การใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องบูชาผีนั้น ส่วนมาก ก็เป็นการบูชาผีเจ้าแม่ต่าง ๆ ดังนั้น ความสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่สัญลักษณ์เพศ แต่อยู่ที่จุดมุ่งหมายของการบูชา นั่นคือ พื้นดิน หรือไม้ก็คือ เจ้าแม่ ทำให้เห็นถึงความสำคัญของผู้หญิงที่มีต่อสังคมชาวอีสาน และเมื่อนิยามมาถึงสภาพภาพของหญิงชาวอีสานด้วยแล้ว ยังพบว่า สัญลักษณ์เพศที่ปรากฏในภาคอีสานนั้น เป็นสัญลักษณ์ที่สอดคล้องกับสภาพภาพของหญิงชาว

อีสาน ซึ่งมีสภาพที่ค่อนข้างสูง จากระบบการแต่งงาน การเลือกที่อยู่หลังการแต่งงานที่ฝ่ายชายจะเป็นผู้ย้ายไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง ประเพณีที่ให้ออกเสียต่อเคาน์ญาติฝ่ายหญิง การสืบทอดมรดกโดยผ่านลูกผู้หญิง การที่ฝ่ายหญิงเป็นเจ้าของ และเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ตลอดถึงการมีบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิง

สัญลักษณ์เพศ นอกจากจะเป็นเครื่องแสดงถึงความคิด และความเชื่อของชาวอีสานที่กล่าวมาแล้ว ยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ชาวอีสานประสบอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

จากการศึกษาเกี่ยวกับการใช้สัญลักษณ์เพศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนมากมักจะเป็นการใช้ในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งบางพิธีจัดเป็นงานประจำทุกปี เช่น ในพิธีนันทิงไฟ, พิธีทักัดทอลน ในเขตพระเวส(บางแห่ง เช่น บ้านคอกเขาเหนือ) เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีบางพิธีที่ทำขึ้นในช่วงที่ฝนแล้งหนัก หรือฝนทิ้งช่วงไปนาน ๆ เช่น พิธีนันทางแมว พิธีปั้นเมฆ เป็นต้น ช่วงนั้นนับว่าเป็นช่วงที่ชาวอีสานประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจมากที่สุด อันเนื่องมาจากไม่สามารถทำการเกษตรได้ บางส่วน ต้องอพยพหลบหนีภัยแล้งเข้ามาทำงานทำ เพื่อความอยู่รอดของตนเอง และครอบครัว

ดังนั้น การปรากฏขึ้นของสัญลักษณ์เพศ ในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นการปรากฏในช่วงที่ชาวบ้านประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากฝนแล้ง ดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อถึงการแพร่กระจายของสัญลักษณ์เพศ ในช่วงปี 2533 แล้วจะเห็นว่า ปี 2533 นับว่าเป็นปีที่ชาวอีสานประสบกับปัญหาก็แล้งมากที่สุดปีหนึ่ง จนชาวบ้านบางส่วนต้องตะเกียกตะกายไปทำงานทำในเมืองใหญ่ ๆ และในต่างประเทศ จนเกิดกรณี "ไหลตาย" ขึ้น เมื่อพาสมาเหตุและวิธีป้องกันรักษาอย่างอื่นไม่ได้ผล ความเชื่อเรื่องผีแม่หม้ายจึงเกิดขึ้นและปรากฏมีการใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องป้องกันผีแม่หม้ายกันอย่างแพร่หลาย

ในเมื่อสัญลักษณ์เพศ ส่วนมาก มักจะปรากฏในช่วงที่ชาวอีสานประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ (แต่ไม่ได้หมายความว่า เมื่อเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจแล้ว สัญลักษณ์เพศจะปรากฏขึ้นทุกครั้งไป) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า สัญลักษณ์เพศเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่บ่งชี้ถึงภาวะปัญหาทางเศรษฐกิจที่ชาวอีสานประสบอยู่ ซึ่งเรื่องหนึ่งต้องย้อนกลับไปมองถึงต้นตอของปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่มิได้อยู่ นั่นคือปัญหาความยากจนของชาวอีสาน

ความแห้งแล้งและความยากจน ดูเหมือนว่าจะจะเป็นเอกลักษณ์อันเด่นชัดของภาคอีสาน ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 1 ใน 3 ของประเทศ และภูมิภาคนี้ ถูกกำหนดโดยนักวิชาการว่าเป็นภาคที่ยากจนที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ ¹

การที่ชาวอีสานส่วนใหญ่อยู่ในสภาพยากจน มีมาตรฐานความเป็นอยู่ต่ำ ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมามากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ปัญหาด้านพัฒนา สภาพความเป็นอยู่ ปัญหาด้านการศึกษาและโภชนาอาชีพ ปัญหาด้านการเมือง สังคม และด้านอื่น ๆ ²

หากจะพิจารณาถึงความยากจนของชาวอีสานแล้ว ย่อมมีสาเหตุหลายประการประกอบกันไป ประการแรกก็คือ ความแห้งแล้ง ซึ่งเป็นปัญหาที่เรื้อรังมานาน ประกอบกับพื้นดินที่เป็นดินร่วนปนทรายทำให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลเท่าที่ควร ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะระบบชลประทาน ปุ๋ย และเทคโนโลยีในด้านการผลิต ³

ที่ผ่านมาการพัฒนาระบบชลประทานของไทยเป็นไปอย่างล่าช้า พื้นที่ในเขตชลประทานก็ยังคงมีสัดส่วนไม่ถึงร้อยละ 15 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด นอกจากนี้ ในพื้นที่เขตชลประทานดังกล่าว ก็ยังมีคันคูคลองส่งน้ำสามารถส่งน้ำไปถึงไร่นาได้จริง ๆ เพียงครึ่งหนึ่ง ของพื้นที่เขตชลประทานทั้งหมด ซึ่งก็หมายถึงว่า เนื้อที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ร้อยละ 85-95 ไม่ได้รับประโยชน์จากโครงการชลประทานเลย ต้องพึ่งน้ำฝนจากธรรมชาติเป็นหลัก ⁴

นอกเหนือจากรัฐบาลไม่ได้ลงทุนพัฒนาระบบชลประทานอย่างจริงจังแล้ว ก็ยังมีปัญหาเรื่องนโยบาย และปัญหาภาคปฏิบัติอื่น ๆ อีก เช่น การเน้นหนักเฉพาะการสร้างโครงการขนาดใหญ่ เช่น เขื่อนขนาดใหญ่ โดยไม่สนใจพัฒนาโครงการสร้างคลองส่งน้ำ และคันคูน้ำให้สามารถนำเอาน้ำที่กักเก็บไว้ในเขื่อนไปใช้ได้ หรือสร้างเขื่อนแบบอเนกประสงค์ ที่คิดถึงการผลิตกำลัง

¹ ไชลิต บั้นเปี่ยมรัฐ, ความยากจนในชนบทอีสาน : สาเหตุ และความหนาแน่นของปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์, 2524), น. 8.

² วิทยากร เชียงกูร, ปัญหาพื้นฐานของชาวนาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2522), น. 16.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 63.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 64-65.

ไผ่ฝามากกว่าเพื่อประโยชน์ทางการเกษตร และผลจากการสร้างเขื่อน ยังทำให้น้ำท่วมที่ลุ่ม ซึ่งเป็นที่ที่อุดมสมบูรณ์ ในขณะที่พื้นดินในภาคอีสานส่วนมากเป็นดินร่วนปนทราย⁵ และยังคงสูญเสียป่าไปเป็นจำนวนมากจากการสร้างเขื่อนนั้นด้วย นอกจากนี้จากความแห้งแล้งแล้ว ชาวอีสานยังถูกซ้ำเติมจากราคาของผลิตผลต่ำ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง และมีบางส่วนที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ต้องเช่าที่ดินทำกินรวมทั้งอุปกรณ์ในการเกษตรอื่น ๆ อีก

จากปัญหาความแห้งแล้ง ชาวอีสานไม่สามารถจะทำประโยชน์ดินอันแตกกระแหงได้ ทำให้ชาวอีสานเป็นจำนวนมาก ต้องอพยพหลบหนี เพื่อเสาะแสวงหาพื้นดินที่เข้าลักษณะ "ดินดำ น้ำขุ่น" แต่ในภาวะปัจจุบัน การจับจองที่ดินที่สามารถทำได้ด้วยการหักล้างถางพงเหมือนสมัยก่อนไม่มีแล้ว การอพยพจึงเป็นลักษณะของการเข้ามารับจ้างทำงานในเมืองใหญ่ ๆ แม้กระทั่งในต่างประเทศ จนบางครั้งบางหมู่บ้าน จะเหลือเพียงเด็กและคนแก่เท่านั้น เมื่อถึงสภาพลักษณะหมู่บ้านเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าหมู่บ้านในภาคอีสานนั้นกำลังตกอยู่ในภาวะของการ "เป็นหม้าย" ซึ่งความเชื่อเรื่อง "ผีแม่หม้าย" จะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดี

การเข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ ๆ นั้น บางส่วนก็เป็นการอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่เลย แต่ส่วนมากจะเป็นการอพยพชั่วคราว เมื่อมีทุนแล้วก็อาจจะกลับไปทำไร่ไถนาเช่นเดิม พอถึงหน้าแล้งก็อพยพเข้ามารับจ้างทำงานใหม่ ลักษณะเช่นนี้ มักเป็นลักษณะการอพยพของคนที่มีการครอบครัวแล้ว ส่วนหนุ่มสาวนั้น มักจะเข้ามารับจ้างทำงานโดยตรงเลย จะหากันกลับบ้านก็เฉพาะในช่วงเทศกาลต่าง ๆ เท่านั้น ผลจากการอพยพดังที่กล่าวมา ทำให้ชนบทเริ่มประเพณีและความเชื่อท้องถิ่นขาดการสืบต่อจากคนรุ่นใหม่ และไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าที่ควร นอกจากนี้ผลจากอพยพ ยังทำให้อารยธรรม(แห่งการหลงใหลในวัตถุ) จากเมืองหลวงเข้าไปเผยแพร่ในหมู่บ้านชนบท ทำให้ประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมถูกทอดทิ้ง ซึ่งก็ไม่ต่างจากการ "เป็นหม้าย" เท่าไรนัก จึงอาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันชนบทเริ่มประเพณีท้องถิ่นกำลังตกอยู่ในภาวะของการ "ไหลตาย" และรอวันแก้ไขด้วยอาการที่เอาเป็นห่วง

⁵ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), น. 9.

ปี 2533 นับว่าเป็นปีที่ชาวอีสานประสบภัยแล้งมากที่สุดปีหนึ่ง บางแห่งแม้แต่้ำที่จะใช้อุปโภคบริโภคก็ยิ่งขาดแคลน ในขณะที่รัฐบาลก็ไม่มีมาตรการอะไรจะช่วยเหลือ นอกจากนำรถน้ำไปแจกจ่ายแก่หมู่บ้านที่ขาดแคลนน้ำดื่มน้ำใช้ เพื่อเป็นการบรรเทาความเดือดร้อน เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า^๑ ซึ่งภาพนี้ยังคงมีให้เห็นอยู่ทุก ๆ ปี โดยเฉพาะในหมู่บ้านที่มีปัญหาแล้งซ้ำซาก โดยไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาระยะยาวได้ พอถึงหน้าฝนก็ถึงเรื่องที่จะแก้ไขความแห้งแล้งที่ผ่านมา และมาเริ่มว่ากันใหม่เมื่อถึงหน้าแล้งปีถัดไป

จากปัญหาภัยแล้งโดยเฉพาะปี 2533 มีชาวอีสานจำนวนไม่น้อยกว่า 20,000 - 30,000 คนต้องหลีกไหลเข้ามาทำงานทำในเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ แต่การอพยพเข้ามาทำงานทำของชาวอีสานนั้นเชื่อว่าจะราบรื่นเสมอไป เพราะมีเป็นจำนวนมากถูกหลอกลวงจากบริษัทจัดหางาน บางครั้ง ก็ถูกกดขี่จากนายจ้าง^๗ หลายคนต้องกลับไปเผชิญกับความอดอยากยากจนอย่างฉิบหิว

มีชาวอีสานจำนวนไม่น้อย ที่เดินทางไปทำงานยังต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศแถบตะวันออกกลาง มาเลเซีย บรูไน และสิงคโปร์ แต่การไปทำงานยังต่างประเทศนี้ ต้องเสียค่าใช้จ่ายแก่บริษัทจัดหางานเป็นจำนวนมาก บางคนต้องกู้หนี้ยืมสิน หรือต้องขายไร่ชาวนาเพื่อเป็นค่าใช้จ่าย บางคนเมื่อได้ไปแล้วก็ถูกลอยแพ ได้อัตราค่าจ้างน้อยกว่าที่ตกลงกันไว้และประสบกับปัญหาอื่น ๆ อีกสารพัด จนมีคำกล่าวในหมู่ชาวอีสานว่า "ไปเสียนา มาเสียเมีย" ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าขมขื่น

ประเทศสิงคโปร์ นับว่าเป็นประเทศหนึ่งที่ชาวอีสานเป็นจำนวนมากเดินทางไปรับจ้างทำงาน แม้ว่าสิงคโปร์จะอยู่ไม่ไกลจากประเทศไทยเท่าไรนัก แต่ผู้จะไปก็ต้องเสียเงินเฉลี่ยแล้วถึงรายละเอียด ประมาณ 42,000 บาท เพื่อจ่ายค่านายหน้าจัดหางาน ค่าเดินทาง และอื่น ๆ^๘ ในขณะที่เดียวกัน เมื่อไปแล้วก็ได้รับค่าจ้างเพียงวันละ 16 เหรียญ เท่านั้น^๙

^๑ "แล้งหนัก" มติชน (3 มีนาคม 2533) : น. 19.

^๗ ศ.นิคม จันทรวิทุร, "สลีบเป็นท่งขบวนการแรงงานไทย" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (30 กันยายน - 6 ตุลาคม 2533), น. 21.

^๘ "นั่งคุยตี ๆ" มติชน (3 เมษายน 2533) : น. 22.

^๙ เรื่องเดียวกัน

นอกจาก จะประสบกับปัญหาที่จะต้องจ่ายค่าหน้าจัดหางานแพงเกินควรก่อนไปแล้ว
คนงานไทยยังประสบปัญหาต่าง ๆ รุมเร้า ไม่ว่าจะเป็นปัญหาหนี้สิน ปัญหาการไม่ได้รับความเป็น
ธรรมในเรื่องค่าจ้าง ปัญหาการทำงานหนัก ไม่มีเวลานักผ่อนอย่างเพียงพอ ปัญหาด้านภาษา
ปัญหาที่อยู่อาศัยแออัดคับแคบ ปัญหาสุขภาพ และปัญหาการได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากเจ้าของ
ประเทศ เป็นต้น ¹⁰ ซึ่งงานที่ชาวอีสานส่วนมากไปรับจ้างทำก็คือ งานประเภทกรรมกรก่อสร้าง
และอื่น ๆ

จากปัญหาต่าง ๆ ที่คนงานไทยได้รับทั้งก่อนไปและขณะที่ทำงานอยู่ ทำให้คนงานหลาย
รายเกิดความเครียด และเมื่อมีการนอนหลับโดยไมทราบสาเหตุ เกิดขึ้นแก่คนงานไทยเป็น
จำนวนมาก ในระยะเวลาไร้เรียกกัน ที่เรียกกันว่า "ไหลตาย" ทำให้ความกลัวแพร่หลายไป
อย่างรวดเร็ว ประกอบกับทางการแพทย์ก็ไม่สามารถหาสาเหตุถึงการตาย และการป้องกันได้
เพียงแต่การสันนิษฐานไปต่าง ๆ นานา แต่ในที่สุดก็ยังไม่พบสาเหตุ ไหลตายเกิดจากอะไร
บางเรื่องก็เป็นการสันนิษฐานที่ชาวอีสานรับไม่ได้ เช่น ไหลตาย เกิดจากการกินข้าวเหนียวบ้าง
เกิดจากการกินปลาร้าบ้าง เป็นต้น ซึ่งมีข้อโต้แย้งว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอาหารหลักของชาวอีสานมา
ตั้งแต่บรรพกาล ก็ไม่เห็นมีการไหลตายมากมายดังที่เป็นอยู่ในปี 2533

จากการไหลตาย และความตื่นตระหนกกลัวต่อการไหลตาย แม้ว่าทางรัฐบาลจะสนใจ
ให้ความช่วยเหลือป้องกันคนงานไทยในประเทศสิงคโปร์ โดยส่งคณะแพทย์ไปทำการวินิจฉัยค้นหา
สาเหตุถึงการตาย รวมทั้งช่วยเหลือด้านต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้มากนัก เพราะจน
ปัจจุบันยังหาสาเหตุไม่พบเลยว่า ไหลตาย เกิดจากอะไร

จากการที่วงการแพทย์แผนปัจจุบันยังไม่สามารถหาสาเหตุแห่งการ ไหลตายได้ ทำให้
ชาวอีสานหันกลับไปหาสาเหตุตามความเชื่อเรื่องผีที่ว่า "ไหลตาย" เกิดจากอำนาจของภูตผีปีศาจ
รวมทั้งความเชื่อที่ว่า ไหลตาย เกิดจากอำนาจของผีแม่หม้ายแห่งเมืองล้านแลมาเอาชีวิตชายหนุ่ม
ชาวอีสานไปอยู่ด้วย นรอม ฯลฯ ก็มีการถือเคล็ดให้ผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิงเวลานอน เพื่อให้ผี
แม่หม้ายเข้าใจผิดว่าเป็นผู้หญิง และใช้สัญลักษณ์เหน็บที่ เรียกว่า "ปลัดขิก" เป็นเครื่องป้องกันไม่
ให้ผีแม่หม้ายมาทำร้าย

¹⁰ ศรีนยา บุณนาค และเสาวภา ชัยมุสิก, แรงงานไทยในประเทศสิงคโปร์,
(กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528), น. 127.

ความตื่นกลัวต่อผีแม่หม้าย ไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะกับคนงานไทยในประเศสิงคโปร์เท่านั้น แต่ได้แพร่กระจายไปในชนชาวฮิสานที่อยู่ในประเทศไทยด้วยพร้อม ๆ กันมีการทำลัทธิไว้ป้องกันผีแม่หม้ายอย่างมากมาย จนถึงกับทางราชการบางแห่ง ต้องสั่งให้เก็บไปทำลายทิ้งเป็นการด่วน เพราะกลัวชาวต่างชาติจะดูถูกว่างม่ายไร้สาระ ¹¹

หากจะย้อนมองดูในอดีตจะเห็นว่า การนับถือสัญลักษณ์เพศ ที่ปรากฏในภาคฮิสานนั้น ส่วนมากจะเป็นสัญลักษณ์ที่ผูกพันกับความเชื่อของสังคมเกษตรกรรม เพราะมีการใช้สัญลักษณ์เพศในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์เสียส่วนมาก เช่น แท้บึงไฟและปั้นเมฆ เป็นต้น แต่ในปี 2533 สัญลักษณ์เพศ กลับปรากฏในคนงาน หรือกรรมกรในเมืองก่อน แล้วจึงแพร่ไปยังภาคฮิสานอย่างรวดเร็ว แม้ว่าสัญลักษณ์เพศนั้นจะปรากฏเริ่มจากคนงานไทยในสิงคโปร์ แต่คนงานเหล่านั้นก็มีพื้นเนาจากสังคมเกษตรกรรม และมีความเชื่อเรื่องผีรวมทั้งสัญลักษณ์เพศมาก่อนแล้ว ดังนั้น จึงไม่แปลกที่ ความเชื่อเรื่องผี และสัญลักษณ์เพศได้แพร่ไปในชาวฮิสาน ทั้งที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และอยู่ในที่ต่าง ๆ

นอกจากความเชื่อว่า สาเหตุการไหลตายเกิดจากอำนาจของผีแม่หม้ายแล้ว ยังมีการสันนิษฐานที่สนใจอย่างหนึ่ง คือ ไหลตายเกิดจากความเครียดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพื้นดิน ปัญหาการทำงาน การเอาโรคเอาเปรียบของนายจ้าง ที่อยู่แออัดคับแคบและสกปรกถึงกับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น (2533) เปรียบเทียบว่า ทหารที่นันทนยังอยู่ดีกว่าคนงานไทยในสิงคโปร์เสียอีก ¹² ประกอบกับสัญลักษณ์เพศที่ปรากฏในพิธีกรรมต่าง ๆ ในภาคฮิสานก็เป็นพิธีกรรมที่เนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจ นั่นคือความแห้งแล้ง อันส่งผลกระถึงการทำกรเกษตร และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮิสาน นอกจากนั้น หากดูถึงการใช้นิสัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องรางของขลังที่ใช้ให้คุณ ในการค้าขาย (ซึ่งปัจจุบันแพร่หลายมากโดยเฉพาะกับแม่ค้าร้านตลาดต่าง ๆ) ก็เป็นสัญลักษณ์ที่จะช่วยเหลือให้เชื่อมั่นว่า เศรษฐกิจจะดำเนินไปได้อย่างมั่นคง หากจะดูถึง การใช้สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องสักการะเจ้าแม่ต่าง ๆ เช่น ผีเจ้าแม่สองนาง/เจ้าแม่สองนางพี่น้อง เป็นเรื่องความปรารถนาให้ร่ำรวย หรือการใช้นิสัญลักษณ์เพศบูชาผียายแก้วของชาวบ้านพรหมราช

¹¹ "ยกย่องปลัทธิแล้วสบายใจ ดีกว่ากราบไหว้คนโกงชาติโกงประชาชน" ศิลปวัฒนธรรม 11 (มิถุนายน 2533) : 50.

¹² "ไหลตาย", มติชน, (29 มีนาคม 2533) : 17.

จ.นครราชสีมา ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ทั้งนี้ เนื่องจากว่า พื้นที่ทำการเพาะปลูกส่วนใหญ่ จะอยู่แถบภูเขาต่ำพระเพลิง และมักมีการเจ็บป่วยบ่อย ๆ จากการไปทำการเกษตรในพื้นที่เหล่านั้น

ดังนั้น สัญลักษณ์เพศที่ปรากฏแพร่หลายที่สุด ในช่วงปี 2533 จึงเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอก ภาวะปัญหาทางเศรษฐกิจที่ชาวอีสานประสบอยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความแห้งแล้งในภูมิภาค ปัญหาจากการอพยพไปทำงานทำทั้งใน และต่างประเทศ ประกอบกับถูกซ้ำเติมจากการไหลตาย ที่เกิดมาก แก่ชายหนุ่มชาวอีสาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องจุดประกายความเชื่อเรื่องผีที่มีอยู่เดิม สัญลักษณ์ เพศจึงปรากฏขึ้นอย่างแพร่หลายในสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยดังกล่าว

ปัญหาต่อมา คือ ปัญหาด้านการสาธารณสุข แม้ว่าทางการแพทย์ของไทย จะมีความสามารถไม่ได้ด้อยไปกว่าต่างประเทศเท่าไรนัก แต่การให้ความรู้ และการบริการสาธารณสุข ยังไม่ทั่วถึงเท่าที่ควร เมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้น ชาวบ้านที่ไม่อาจหวัง หรือผิดหวังจากการรักษา โดยแพทย์แผนปัจจุบัน ต้องหันกลับไปพึ่งแพทย์แผนโบราณ ซึ่งก็มักจะเป็นการรักษาด้วยสมุนไพร ควบคู่ไปกับเวทมนต์คาถา ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง ก็ยังทำให้อุ่นใจ และมีความหวังขึ้นมาได้บ้าง ปรากฏการณ์ที่บ่งบอกถึงปัญหาสาธารณสุขที่ชัดเจนที่สุด เหตุการณ์หนึ่ง นั่นก็คือกรณีของ "หมอน้อย" ในช่วงปี 2532 คือ มีเด็กคนหนึ่งที่บ้านเชื่อว่า เป็นหมอผู้วิเศษ สามารถรักษาโรคต่าง ๆ ให้หายได้ ซึ่งความเชื่อนี้ได้แพร่ไปอย่างรวดเร็ว และมีประชาชนคนไทยจากสารทิศเดินทางไปหา เพื่อให้หมอน้อยทำการรักษาให้ได้อย่างมีค่าน้ำวดิน บางวันมีถึงเป็นหมื่นคน¹³ แสดงให้เห็นถึงปัญหา ทางด้านสาธารณสุขที่ชาวอีสานประสบอยู่ เมื่อไม่อาจหวังจากแพทย์แผนปัจจุบันได้ ก็ต้องหันกลับไปหาแพทย์แผนโบราณบ้าง หมอน้ำมนต์บ้าง เป็นต้น หากจะดูถึงการรักษาด้วยวิธี "เรือกษัตริย์" ตลอดถึงความนิยมในการรักษาด้วยสมุนไพรของชาวบ้านพรหมราช จะเห็นได้ว่าการสันนิษฐานว่า โรคต่าง ๆ ที่รักษาไม่หาย เป็นเพราะถูกผีทำนั้น มักจะเป็นความเชื่อหลังจากที่รักษาด้วย

¹³ ไปรศุ เสรี พงศ์นิศ, "หมอน้อย : สัญลักษณ์ต่อต้านการครอบงำภูมิปัญญา" มติชนสุดสัปดาห์ 7, (7 กันยายน 2529) : 29. และ

"หมอน้อย วันนี้ เด็กน้อยผู้ยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งหมู่บ้าน", ข่าวพิเศษ 2, (11 - 17 กุมภาพันธ์ 2530) : 53.

แพทย์แผนปัจจุบันไม่ได้ผล อย่างกรณีพ่อใหญ่เพชร เป็นต้น นอกจากนั้น บางครั้ง โรคบางโรค วงการแพทย์แผนปัจจุบัน ยังไม่สามารถหาคำตอบได้ เช่น โรคไหลตาย ที่เกิดขึ้นในปี 2533 เป็นต้น ทำให้ชาวอีสานลดความเชื่อถือในวงการแพทย์แผนปัจจุบัน จนต้องหาทางออกด้วยวิธีการ และความเชื่อของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการรักษาด้วยการให้กินกล้วย กินลิ้มตำมะระกอไม่ปอกเปลือก ให้กินไข่ต้มที่แม่หม้ายเคี้ยวเข้าม รวบรวมการให้ผู้ชายแต่งตัวเป็นหญิงและทำปลัดขิกเป็นการ ลวงผีแม่หม้าย ที่เชื่อว่าเป็นต้นเหตุของโรคไหลตาย เป็นต้น เป็นการหาทางออกที่สะท้อนให้เห็น ถึงความล้มเหลวในการบริการทางสาธารณสุข ที่ทางรัฐบาลจัดให้กับประชาชนได้อีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การปรากฏขึ้นของสัญลักษณ์เพศ ในช่วงวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นภาวะปัญหาทางเศรษฐกิจ หรือกรณีवादกล้วต่อโรคภัยที่ไม่อาจทราบสาเหตุ อย่าง เช่น ไหลตาย เป็นต้น ก็เป็นเพียงทางเลือกอย่างหนึ่ง ที่ชาวอีสานใช้ต่อสู้กับวิกฤตการณ์เหล่านั้น การที่สัญลักษณ์เพศจะปรากฏออกมาแต่ละครั้ง ย่อมมีสิ่งที่มีเอื้ออำนวย และสถานการณ์ที่เหมาะสม เช่น เมื่อมีความเชื่อว่า สัญลักษณ์เพศ เป็นสิ่งที่พระยาแถน ซึ่งเป็นผู้ที่สามารถบันดาลให้ฝนตก มีความนิยมชมชอบ จึงปรากฏมีการทำสัญลักษณ์เพศมาเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรม ในขณะ เดียวกันก็มีวิธีอื่น ๆ อีกที่เชื่อว่าจะสามารถให้ผลในการประกอบพิธี ไม่ว่าจะเป็นแห่นางแมว แห่ บั้งไฟ เป็นต้น อย่างในกรณีไหลตายก็เช่นเดียวกัน ในขณะที่วงการแพทย์แผนปัจจุบันยังไม่ สามารถหาสาเหตุได้ ชาวอีสานก็พยายามหาวิธีต่าง ๆ เป็นเครื่องมือป้องกันตามพื้นฐานความเชื่อ ของตน ไม่ว่าจะเป็นการรักษาด้วยยาสมุนไพร และอีกหลาย ๆ วิธี จนสุดท้ายลงเอยด้วยการใช้ สัญลักษณ์เพศเป็นเครื่องป้องกัน อันมาจากความเชื่อที่ว่า ไหลตาย เกิดจากการกระทำของผีแม่ หม้ายที่ต้องการเอาชีวิตผู้ชายไปอยู่ด้วย ดังนั้น การใช้สัญลักษณ์เพศเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมา เป็นเพียงวิธีการ หรือทางเลือกหนึ่งในหลาย ๆ วิธี ที่ชาวอีสานใช้ต่อสู้กับวิกฤตการณ์ เหล่านั้น หากว่าปัญหาต่าง ๆ (โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากภาวะฝนแล้ง) ยัง ไม่ได้รับการแก้ไขให้ฝนคลายลงไป เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ลักษณะนี้ในอนาคต ก็ไม่ทราบว่า จะมี ปรากฏการณ์อะไรเกิดขึ้นมาอีก

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด ย่อมแสดงให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ ที่ฝังอยู่ใน
สัญลักษณ์เพศชาย ที่ชาวอีสานนำมาใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดถึงปัญหาที่ชาวอีสานประสบอยู่ใน
ภาวะปัจจุบัน การศึกษาให้เข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ จะทำให้เราเข้าใจถึงจิตใจ และจิต
สำนึกของผู้ประกอบพิธีกรรมนั้น ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้เราเห็นความงามความน่ารักของจิตใจ
มนุษย์แทนที่จะดูถูกว่างมายไร้สาระจากการมองอย่างผิวเผิน อันจะเป็นการลดช่องว่างระหว่าง
คนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ได้